
Water in de poëzie van Ida Gerhardt

Henk Vinkers

I Inleiding

De vraag wie de grootste dichters van deze eeuw zijn, zal uiteraard uiteenlopende antwoorden opleveren. De eerste vraag die zich voordoet, is al de definitie. Wat noemen we een groot dichter, hoe bepalen we dat? En vooral: wie bepaalt dat? De appreciatie van mensen voor geschreven producten verschilt dusdanig, dat twisten ook geen zin heeft. Daarom verwacht ik geen discussie, als ik Ida Gerhardt (11 mei 1905 – 15 augustus 1997) een groot dichter van deze eeuw noem.

Dit artikel schrijf ik niet om u te overtuigen van de grootheid van Ida Gerhardt, maar om aan hen die al van haar werk houden en aan hydrologen voor wie dat niet het geval is, wat meer te laten zien van de rol die 'water' speelt in haar werk. Dit is niet de belangrijkste reden waarom ik van haar poëzie houd, maar wel een aspect dat mij als hydroloog of 'waterkundige' buitengewoon boeit. Daarom heb ik studie gemaakt van haar werk, met als invalshoek het grensvlak tussen hydrologie in de kunst en hydrologie als vak.

Dit artikel heb ik geschreven vanuit een algemeen hydrologisch kader. Daarmee sluit het aan bij vakliteratuur over water, al zal men daar zelden een hoofdstuk over de metafysische eigenschappen van water aantreffen. Met de opzet die ik hier geef is het mogelijk om ook het werk van andere dichters te analyseren. Graag nodig ik collega's uit om dat te doen, al zal het moeilijk zijn om dichters te vinden met een oeuvre dat zo doordrenkt is van water als dat van Ida Gerhardt.

Als rechtgeaard hydroloog begin ik uiteraard met het beschrijven van de verschijning van water in de verschillende stadia van de hydrologische kringloop: neerslag, bronwater (grondwater is vanwege zijn onzichtbaarheid zeldzaam in de poëzie; het stroomgebied van een rivier is bij Ida Gerhardt alleen het zichtbare water), water in sloten, beken, meren en rivieren en natuurlijk de zee. Vervolgens beschrijf ik de functies van water: drinkwater, waswater, viswater en vaarwater, maar ook water als groeimiddel, oplosmiddel of reinigingsmiddel (huishoudwater en ander water heb ik bij Ida Gerhardt niet gevonden).

Verdergaande op de weg van de hydrologie naar de poëzie, ga ik over tot de fysische eigenschappen en uitingsvormen van water. Water gekenmerkt door stand, temperatuur, geur, kleur en smaak. Er komt zo al wat leven in het water, dat nog wordt versterkt in het hoofdstuk over de metafysische eigenschappen van water. Al kun je je afvragen of de eigenschappen van water om, al of niet als element in het landschap, een sfeer te scheppen en herinneringen op te roepen wel in de categorie metafysisch thuishoren. Dat is zeker wel het geval wanneer water als een levend iets, soms zelfs als een levend iemand, ten tonele wordt gevoerd. Daarmee zijn we dan helemaal op het terrein van de poëzie gekomen.

Ik sluit af met een paar opmerkingen over de taal en wat neologismen, waarvan de meeste overigens sterk hydrologisch getint zijn, zoals 'regengeladen', 'donkervlietende' en 'waterbevvrachte'.

II Verschijningsvormen van water

DE REGEN REGENT OP HET LAND

Voor een hydroloog is het vanzelfsprekend water te beschouwen als element in de hydrologische kringloop. En omdat het een kringloop is, doet het er niet zoveel toe waar je begint. Vanwege het poëtisch gehalte van de Hollandse wolkenluchten is het verleidelijk om bij de wolken te beginnen. Een beschrijving van wolken heb ik echter niet aangemerkt als typisch hydrologisch. Het besef van een hydrologische kringloop is overigens zeldzaam bij dichters. Toen de Vlaamse dichter Herwig Hensen schreef "*De regen regent op het land*" en "*De regen zijpelt door de grond*"¹ heeft hij zich zeker niet gerealiseerd dat zo het grondwater wordt gevoed en er vervolgens bronnen of wellen ontstaan, die sloten en beken worden. Via rivieren komt al het water (voor zover het niet onderweg verdampt) aan in meer of zee, die desondanks nooit vol worden. Niet omdat, zoals men vroeger meende, er ondergrondse terugstroming naar de bronnen is, maar omdat er voortdurend water verdampt, waarvan een deel in de vorm van wolken door de wind weer landwaarts wordt gedreven. En zo is de cyclus rond.

Ik begin maar bij de neerslag in die bijzondere vorm: sneeuw. U kunt zich wellicht goed indenken dat een winters landschap met sneeuw de dichter in mensen kan losmaken. Zo beschrijft Ida Gerhardt dat het begint te sneeuwen: "*Met duizend fijne zaden ving het te sneeuwen aan,*"². Een prachtig sneeuwbeeld staat in het gedicht waarin Ida Gerhardt het vertrek van haar moeder naar "*het wit gesticht*" beschrijft. Het beeld is sterk sprekend vanwege het contrast tussen de zwarte mantel en de witte sneeuw, weerspiegeld in het witte gebouw.

*Met uw zwarte mantel aan
door de witte sneeuw gegaan:
aan het einde van de laan
ligt het wit gesticht.*³

Een flinke hagelbui of een striemende stortbui ligt als inspiratiebron voor dichters minder voor de hand. Toch is met name de regen in ruime mate, als sfeerbeschrijving of herinneringen oproepend aan de jeugd, voorhanden in het werk van Ida Gerhardt, zoals in:

*Dagen van open zon, dagen van regen
en vlagen wind, het breken van de zee,*⁴

¹ Gedicht ter nagedachtenis aan mijn vader

² In memoriam 1

³ De mantel

⁴ Kinderspel

Dit klinkt nog vrij neutraal, maar het kan er ook veel grimmiger aan toe gaan, zodat de sfeer beslist onvriendelijk wordt:

*Het rommelde. Met zwarte regensperen,
met steigerend licht brak zich het voorjaar baan.* ⁵

BRONWATER, UIT DE HAND GEDRONKEN ⁶

Bronwater verkoopt zo goed, omdat iedereen het verbindt met zuiverheid. Dat is misschien terecht, maar het is wel zuiverheid uit een flesje. En bronwater is alleen zuiver als het infiltrerend water vrij is van sterke verontreinigingen en de verblijftijd in een geschikte bodem lang genoeg is. Bij Ida Gerhardt is het bronwater zuiver, je kunt het drinken uit de hand, zoals ze in bovenstaande titel vermeldt. Ze ziet het als een vervulling van verjaardagswensen: bronwater, groen gras, lachende vrienden en 's avonds nog de "dauw van hun zwijgen" (nog een verschijningsvorm van water!). In het volgende fragment staat de welput ook voor helder drinkwater:

*De welput bleef onaangerand
zo helder, als die morgen puur
dat wij ons op zijn spiegel bogen
en 't water, klaar omhoog getogen,
ten dronk was in het afscheidsuur.* ⁷

Niet altijd is het zo gemakkelijk om bij de bron te komen. Wij denken dan al gauw aan diepe boringen door dikke lagen klei, leem, zand en grind. Hier ligt het anders. In de dagen van de profeet Jesaja, zo licht Ida Gerhardt toe, werd door het rotsmassief een tunnel gegraven om het water van de bron Gihon naar Jeruzalem te leiden. Twee arbeiders horen elkaars houwelen:

*Aan de andere kant hoor ik u al arbeiden
en mijn houweelslag zal straks u bevrijden.
O donkere watergang van Siloah,
hoe smalle wand houdt nog ons hart gescheiden.* ⁸

'Wed' is bij ons geen gebruikelijk woord, maar in de klassiek getinte poëzie van Ida Gerhardt kan men een wed aantreffen. Voor de hydrologen: een wed of wad is een drenk- en waadplaats, in het bijzonder voor paarden. Op het gevaar af in een etymologische uitweiding terecht te komen, wijs ik op de klankverwantschap met het bekende 'wadi'. Het Arabische woord 'al wed' betekent trouwens 'waterloop'. In El Wed, een oasegebied in de Algerijnse Sahara, komen laagten voor waar het ondiepe grondwater aan de oppervlakte komt, de plaats van de dadelpalmtuinen. Aan een uitstapje naar de Wadden waag ik me maar

⁵ Maart

⁶ Verjaardagswensen

⁷ Brief

⁸ Kwatrijnen in opdracht XXX

niet, al ligt de link met 'waden' voor de hand. Bij Ida Gerhardt is het wed in het volgende fragment een drinkplaats voor paarden, die er overdag heel gewoon uitziet, maar waar 's nachts een heel ander Paard komt drinken:

*Daags drinken bij het wed
de grote aardse paarden.
Hoefprenten staan op de aarde,
het gras is zilt geplet.*

*Het water ligt vervaard,
als witte manen zinken:
rimpelend om het drinken
van een geweldig Paard.⁹*

Dit geweldige Paard drinkt uit dit 'sterrenwak', zoals het wed genoemd wordt. Het Paard moet wel het bij dichters geliefde mythische paard Pegasus zijn, getuige de titel van dit deel: Hoefprent van Pegasus. Een wak is gat in het ijs, door de spiegeling van de sterren lijkt het wed een stuk uit de sterrenhemel. Het sterrenbeeld Pegasus zou dus in dat sterrenwak weerspiegeld kunnen zijn!

In Ultima Thule is de drinkwatervoorziening niet best. Geen wonder, want we hebben het hier over het verst afgelegen eiland Thule, dat door de Ouden als het uiterste der aarde werd beschouwd. Op Groenland bestaat een dorpje met die naam. Het gedicht Ultima Thule (een van de drie met die titel) zou er een beschrijving van kunnen zijn. De kinderen zijn er "traag van taal en spel" en:

*Hun taak is: water halen uit de wel,
een mijl van het schamele gehucht vandaan.¹⁰*

Een mijl lopen dus om water te halen! Maar met de kwaliteit van dit welwater zal het in het arctische gebied wel goed zitten.

ZACHT IS DE WATERKANT¹¹

Zo tussen neerslag, grondwater en het levende oppervlaktewater van beek en rivier in, geef ik hier een paar passages waar sprake is van (nagenoeg) stilstaand oppervlaktewater. Ik begin bij de sloten. Sloten zijn bij Ida Gerhardt verbonden met het landschap, vaak een lieflijk landschap met weilanden en bloemen langs de waterkant. Opvallend is de helderheid van het slootwater.

de wei, het slootje en zijn tover

⁹ De paarden

¹⁰ Ultima Thule 3

¹¹ Het andere land

Het verblijf bij het water is ook zeer ontspannend, het geeft rust het draagt bij aan de 'onthaasting'. Ida Gerhardt bekent dat ze er uren, ja zelfs wel de hele dag, kan genieten. Ze kijkt af en toe in het heldere water en ziet daar allerlei planten en dieren (ter vergelijking: Martinus Nijhoff zag in het net genoemde gedicht een kind staan dat leesbaar op een leitijschreef!).

*Wie nooit de lieve lange dag
bij 't spiegelklare water lag,
zijn uur is kort, zijn vreugd heeft uit,-
want nimmer zag hij wat ik zag
tussen het bloeiend fluitekruid.*¹³

Ze noemt vaak de planten bij name, die door hun kleuren (Fluitekruid) en geuren (Kruizemunt) het verblijf aan de waterkant zo plezierig maken. In haar hele werk vinden we trouwens een reeks aan planten: Bereklaauw, Ogentroost, Ereprijs, Akelei, Viool, Thijm, Klein Hoefblad, Dovenetel, Brandnetel en Distel ("het onkruid wint het laatst gevecht"¹⁴). Aan de (hydro-)ecologen de schone taak om aan de hand van de indicatiewaarde van de genoemde planten en de landschapsbeschrijving na te gaan waar ze zoal vertoefde!

Niet alle planten zijn echter zo lieflijk. Er zijn ook giftige planten, zoals deze:

*Dolle kervel, bitterzoet,
oevergroei van Hollands Lethe —
hier heeft eens het kind gezeten
vechtend om de laatste moed.*¹⁵

In plaats van genieten aan de waterkant, komt hier de volle ernst van de dood als herinnering naar boven. De waterloop is geworden tot een Lethe, een doodsrivier. Dat geeft de overstap naar het echte stilstaande water, dat stinkt en vol zit met allerlei negatieve gevoelens:

*Van trage haat en lust bevrucht
het geile water in de gracht.*¹⁶

De Rotte mag dan een riviertje zijn, bij Ida Gerhardt is de waterkwaliteit vergelijkbaar met die in de gracht: "De Rotte gistte van bederf. —"¹⁷. Nomen est omen!

12 Herinnering

13 Een liedje van het water

14 Lof van het onkruid

15 Klein grafmonument

16 Kapitale boerenplaats

17 De ratten

DE LEVENDE RIVIEREN

Hoewel Ida Gerhardt geen landschapsdichter is, speelt de landschapsbeschrijving een grote rol in haar werk. Vooral het rivierenlandschap is een geliefkoosd thema. De Waal en de IJssel zijn favoriet, maar ook de Lek, de Schelde, de Maas en de Nijl komen voor. Voor haar leeft het landschap en leeft de rivier:

*Gebroken licht, en wolken drijvende aan de lucht,
de levende rivier: bevlaagd van wisselend weer* ¹⁸

In de rivier weerspiegelen de wolkenluchten, door Voerman, Seghers en Salomon Ruysdael vele malen geschilderd. Terwijl de meid de was spoelt bij de vlonder "ziet het kind, meegeloopen, hoe er onder het water ook weer witte wolken zijn." ¹⁹

Een van de elementen die de rivieren zo levendig en levend maken, is ongetwijfeld de wisseling van de seizoenen:

*'t Wordt voorjaar langs de IJssel bij Veecaten.
Wolken en lucht, in wisselende staten,
scheppen een Voerman: een opalen zwerk
dat hemels is en Hollands bovenmate.* ²⁰

Het zijn overigens niet altijd goede herinneringen die bij de rivier opkomen. Zeker als het stormt en onweert, kan de rivier nare gedachten oproepen aan de jeugd en aan de ongelukkige relatie van Ida Gerhardt met haar moeder. Ze gaan samen naar de uiterwaarden, waar ze schapen met lieve lammetjes en paarden met dartele veulentjes zien. En dan gebeurt het:

*Opeens voelde ik dat gij mij naar het water trok.
Gij zijt gekeerd, omdat ik luid en angstig schreide.
Wit liep gij op de dijk; ik hangend aan uw rok.
Moeder en kind: vijanden en bondgenoten beide.* ²¹

Hier loopt het nog goed af, in het volgende gedicht (uit het deel *Daemonen van de bundel Het levend Monogram*) is de dreiging werkelijkheid geworden. Tussen de waterstanden door komt er een radiob bericht: bij Grave is iemand verdronken:

*Te Grave beneden de sluis
voorbij de zware deuren
mag mij het water sleuren
en kantelen met geruis...* ²²

¹⁸ Komend voorjaar

¹⁹ Ruysdael

²⁰ Herkenning

²¹ Kinderherinnering

²² Radiob bericht

maar zelfs dan nog krijgt het stromen van de rivier een magische bijbetekenis. Verderop schrijft ze van het water "*dat draagt mij thuis*". Gesteund door andere gedichten leid ik uit de klankverwantschap tussen Grave en begraven af dat thuiskomen hier staat voor ster-ven.

HET BREKEN VAN DE ZEE ²³

Tot slot van dit hoofdstuk nog een paar blikken op de grote zee, die zoveel kunstenaars heeft geïnspireerd. De zee is van nature wat ruiger dan de rivieren, die bij ons in de benedenloop traag en rustig stromen. De fascinerende branding komt bij Ida Gerhardt veel voor, en meestal is die bitter of zwaar, zoals in: "*Bittere brandingsslagen tuimelen aan op de kust*". ²⁴

Niet altijd trekt de steigerende branding de aandacht; de zee kan ook heel rustig zijn. Dan gaat ze bij terugtrekkend tij "*Vroeg banjeren langs het strand*" ²⁵ en ziet ze meer dan ze kan bevatten:

*Wat ik gezien heb op die éne dag
aan kleurend water en vervloeiend zand,
aan plante' en schelpen, liggend op de hand,
is méér dan nòg mijn hart bevatten mag.* ²⁶

Dan is ze aan de rand der aarde "*een eb en vloed alleen*" met haar mijmeringen over de vergankelijkheid, opgewekt door de eeuwige beweging van de getijden:

*Uren vergaan met schrijven in het zand.
Zo weer ik mij, krijsvogels om mij heen,
vergankelijk, uitgestoten aan de rand
der aarde.* ²⁷

Uit alles spreekt het verlangen van de dichter naar de zee. Geen wonder dat ze eerbied heeft voor het kind dat "*onaanrandbaar*" verlangt naar de zee, dat de werking weet van vloed en eb. Het bouwt een zandkasteel:

*zijn burcht aan zee, het bastion
waarop zijn naam in schelpen staat,
en dat — hij weet het — nog vannacht
als het tij opzet wordt geslecht.
Het neemt zijn schop op en het gaat*

²³ Kinderspel

²⁴ Afscheid 2

²⁵ Na de vloed

²⁶ Waddeneiland

²⁷ Zum Tode

Alleen al vanwege die 'stroeve voeten' vind ik dit een juweel van een gedicht. De voeten zijn natuurlijk niet stroef, het is eerder een willen blijven en weten toch te moeten gaan. Het woord 'stroef' komt trouwens elders als bijzonder gebruikt bijwoord voor: "*wat stroever snoeit de groene linde.*" ²⁹ De linde snoeit niet zelf, maar wordt gesnoeid en dat gaat moeilijker omdat de takken dikker zijn geworden.

Het is bekend dat Ida Gerhardt een voorliefde had voor eilanden (zie Ultima Thule, Weerbericht uit Northrock, Het rotseiland, Waddeneiland, Thasos: "*een eiland als een ezelsruggegraat*" ³⁰), waar je aan alle kanten de zee en de branding kunt ervaren. Ierland neemt onder die eilanden een speciale plaats in:

*Ik beef van hoofd tot voet
als iemand het woord Ierland zegt* ³¹

En met banjeren langs het strand van dit nevelige eiland zijn we aan de rand gekomen van het onderwerp: de rol van water. Daarom keer ik terug naar mijn opdracht: het behandelen van de functies van water in de poëzie.

III Functies van water

Van de functie van water als sfeerbepalend landschapselement heb ik in het voorgaande al melding gemaakt. Ik beperk me hier tot, laten we zeggen, de elementaire functies. Die beginnen met water als oerbron van het leven:

*Uit het water werd geschapen
toen de Geest daarover zweefde,
staat geschreven, al wat leefde;* ³²

Behalve plaats waar leven ontstaat, is het water bij Ida Gerhardt ook de plaats waar je planten aantreft "*beneden in de diepte levend*" ³³ of vissen die "*de snelle stroom met wendingen trotseren*" ³⁴. Natuurlijk zit er zuurstof in het water. Dus ademen in het water kan ook:

*zoals een vis
binnen het water ademhaalt,*

²⁸ Een naam in schelpen

²⁹ Brief

³⁰ Thasos

³¹ In nevelen 2

³² Het Sterreschip

³³ Herinnering

³⁴ Maart

water dat adem en aanvang is. ³⁵

Maar de sfeer onder water blijft geheimzinnig en er gebeuren dingen die niet kunnen. Behalve in een nachtliedje.

*Er leeft een boom onder water,
een boom van wieling en stroming,
lichtgroen, in de diepte der zeeën;
Er leeft een boom onder water,
ik ken hem, hij is vol geheimen;* ³⁶

De verbinding tussen regen en groeien ben ik op een paar plaatsen tegengekomen, zoals in het gedicht over de sterrekers, die in één nacht is opgekomen, dank zij de vroege maartse regen.

Zonder overdrijving kun je zeggen dat alle functies van water bij Ida Gerhardt voorkomen. Water om in te zwemmen bijvoorbeeld, dat pas echt fijn is als het gaat om levend water, dat de gedachten doet tintelen:

*Vreugd is het, om waar levend water vliet
te zwemmen, wijd de armen uit te slaan:
dan tint'len de gedachten — men geniet
hun sterke stroom zo vrij te voelen gaan.* ³⁷

Je zou het misschien niet direct denken, maar Ida Gerhardt is ook wel eens gaan vissen. Alleen voor de sport, niet om iets te vangen. We weten zelfs precies waar: langs de Waal, dichtbij de Martinus Nijhoff-brug, die daar ooit een minuut of tien in het gras lag en thee dronk: *"Ik ging naar Bommel om de brug te zien. Ik zag de nieuwe brug".* ³⁸

*Gaan vissen tussen Rossum en Hurwenen,
achter een krib, alleen met zijn verlangen.
Goed aas aanslaan, gezind om niets te vangen.* ³⁹

De scheepvaart als economische bedrijvigheid zul je bij een dichter niet zo gauw aantreffen. Wel komen boten en schepen in gedichten veelvuldig voor. Bij Ida Gerhardt is varen ook een veel voorkomend verschijnsel. Dat levert prachtige plaatjes op:

*Schepen als zeilende bloemen
over de zilvr'en rivier, —* ⁴⁰

³⁵ Ontkomen

³⁶ Nachtliedje

³⁷ Vreugde in Holland

³⁸ De moeder de vrouw

³⁹ Melancholia

⁴⁰ Schepen

Niet alleen als toeschouwer, ook als opvarende heeft Ida Gerhardt vreugdevolle ervaringen, zoals ze beschrijft in de volgende zinnen waar de vaart synoniem is met de levensloop:

*Ik ben weer in de vaart.
ik adem en ik leef.
Dit is het schip de Vis;
ik vaar: ik heb mijn zin.* ⁴¹

Ik denk ook aan de prachtige beschrijving van de driedaagse boottocht van Maastricht, door alle sluizen stroomafwaarts, tot bij Grave ("beneden de sluis"). Opmerkelijk in dit gedicht met zoveel diepgang, dat op zichzelf al een grondige analyse nodig heeft en zeker waard is, is de welhaast civieltechnische beschrijving:

*Op de Elisabeth van Maasbracht
heb ik gevaren drie nachten drie dagen;
trappen van water daalden wij af.
Veertig meter gaat het omlaag
vanaf Maastricht tot Grave.* ⁴²

Een andere nuttige functie van water, ons allen bekend, is het gebruik als waswater. Zuiver bronwater is daar uitstekend voor geschikt; bij Ida Gerhardt was het woord huishoudwater nog niet bekend. Maar bij de volgende scène, die zich afspeelt aan de oever van een bergbeekje, moeten we eerder denken aan een verfrissing dan aan een flinke wasbeurt:

*Het water spelend met het onvergankelijk licht,
de stille stameling, stromende door een boom, -
Tot, wie hier naderde en overboog met schroom
de handen durft te dompelen en het aangezicht.* ⁴³

Die schroom komt in dit geval niet voort uit de eerbied voor zuiver water, maar eerder uit vrees de harmonie in dit prachtige plaatje te breken.

In poëtisch werk verwacht je niet zo gauw voorbeelden van water als reinigingsmiddel. Wel heel bijzonder is daarom dit voorbeeld, waarin de hengst Xanthos een zeebad krijgt van zijn baas Achilles: "Gereinigd door de zee, geroskamd door de wind". ⁴⁴

De functie van water als oplosmiddel heeft bij Ida Gerhardt een heel opmerkelijke toepassing. De inkt in haar lang niet gebruikte pen is opgedroogd en door hem in een bakje water te dopen vormt de opgeloste inkt het blauwe beeld van haar moeder:

*Ik doopte hem in water in.
En in de schaal met water zonk*

⁴¹ Buitengaats

⁴² De afdaling

⁴³ De reiniging

⁴⁴ Achilles met Xanthos

*de druppel, het ultramarijn,
en heeft zich zwevende verdeeld.* ⁴⁵

Tot slot van dit hoofdstuk over functies nog iets over de belangrijkste, die als drinkwater. Het belang van goed drinkwater voor lichaam en geest is ook bij Ida Gerhardt bekend:

*Wij kozen soberheid tot bondgenoot.
De geest beheerst als willig instrument
het lichaam, tot die fiere dienst gewend;
gevoed met zuiver water, zuiver brood.* ⁴⁶

In een al eerder aangehaald gedicht denkt Ida Gerhardt terug aan het afscheid, lang geleden, waarbij samen nog water werd gedronken uit de welput die bleef

*zo helder, als die morgen puur
dat wij ons op zijn spiegel bogen
en 't water, klaar omhoog getogen,
ten dronk was in het afscheidsuur.* ⁴⁷

Wat een afscheid, zou je zeggen, dat met het drinken van water gevierd wordt! Wij zouden dit een toepassing vinden van het devies uit het vorige gedicht: de soberheid als bondgenoot.

De drinkende paarden bij het wed heb ik al eerder genoemd. Die drinken trouwens ook geen water dat door een waterleidingbedrijf is geleverd. Misschien is de drinkwatervoorziening voor een dichter toch iets te prozaïsch. Nee, dat kan het niet zijn. Lees deze prachtige beschrijving van een technisch waterkunstwerk en bedenk hoe een pompstation uit haar pen zou komen!

*Toevend op de groene treden
– waterkoelte, waterraderen;
diep geluk dat wordt beleden
bij het onbenoembare naderen
van het groenbemoste rad...
groene koelte, groene raderen –
Waterval — wat schemerschat
houdt ge in uw geheim bevat!* ⁴⁸

⁴⁵ In nevelen 1

⁴⁶ Tuin van Epicurus

⁴⁷ Brief

⁴⁸ Watermolen

IV Fysische uitingsvormen van water

Water manifesteert zich op velerlei manieren. Alleen het woord 'manifesteert' geeft al aan dat het meer is dan een apparaat dat je beschrijft door de technische specificaties op te sommen. Gevoelsmatig geven we water eerder een plaats in de categorie flora en fauna dan in de categorie hout, steen en staal. Water leeft, zeggen we, en de uitdrukking 'levend water' doet niemand vreemd aan. Dat zoveel leven dichters inspireert is niet verwonderlijk. Ida Gerhardt is een van hen.

Om te laten zien waartoe dat geleid heeft, heb ik in dit hoofdstuk gekozen voor een technische ingang: de eigenschappen die we in laboratoria bepalen om bijvoorbeeld de geschiktheid als zwem- of drinkwater aan te geven, zoals temperatuur, geur, kleur en smaak. Strikt genomen niet puur fysisch natuurlijk, net zo min als het zilte zeewater. De fysische (en chemische) eigenschappen vul ik aan met wat minder voor de hand liggende eigenschappen als het maken van geluid en het geven van spiegeling. Maar dan zijn we al bijna op het gebied van de metafysische eigenschappen die in het volgende hoofdstuk ter sprake komen.

Het geluid dat regen maakt is al ontelbare malen beschreven, bijvoorbeeld in het versje 'Onder moeders paraplu als 'tik, tak, tik'. Bij Rob de Nijs "*tikt de regen zachtjes tegen 't zolderraam*", bij Ida Gerhardt maakt de regen heel andere geluiden, zoals suizelen of ruisen. Ruisen is een favoriet geluid; ook rivieren en zeeën ruisen of ritselen. Bij de zee gaat het er wat luidruchtiger aan toe, met woorden als daveren en sissen.

De aanduiding koel of fris voor de temperatuur van water past in een panelbeoordeling door consumenten. Dichters zijn wat dat betreft ook gewoon consumenten, al zijn er naast drinken andere manieren om water te 'consumeren'. Bij de "*waterkoelte*" rond de eerder beschreven watermolen zullen we niet zo snel aan drinken denken. En ook niet bij de beschrijving van de lente, waarin "*een groenende koelte*" voorkomt, een koelte die gevoeld wordt:

*Het brood met elkander te delen,
de koele beekval te voelen.* ⁴⁹

De meest precieze temperatuuraanduiding vinden we bij Ida Gerhardt als ze over smeltwater schrijft. Hoewel het hoogstens een paar graden boven nul kan zijn, wil ze er graag door aangeraakt worden: "*Smeltwater uit de bergen, raak mij aan*". ⁵⁰

Geur en smaak is een bekend duo in de beoordeling van drinkwater. Ida Gerhardt schrijft, behalve over de gistende Rotte die ik al eerder noemde, en de zilte mist op Northrock, alleen in algemene termen over "*geurend water*". Het meest specifiek zijn nog wel de "*zeedoorwaaide geuren van thijm en bijen*" ⁵¹, al weet ik niet wat een geur van bijen is. Wel

⁴⁹ Lente

⁵⁰ Verwachting 2

⁵¹ Sappho 2

de geur van honing; Nijhoff heeft het in een gedicht zelfs over “*een geur van hoger honing*”⁵².

*door 't venster waait een reuk van water aan,-
ik weet geen naam voor déze zaligheid.* ⁵³

Als we de reclame mogen geloven, heeft liefde met geurtjes te maken. Voor Ida Gerhardt is de geur van water aanleiding voor een liefdesverklaring aan haar land:

*om licht waarbij geen licht ter wereld haalt,
de geur van water om uw havenhoofden,
een aalscholver die op een ducdalf daalt.* ⁵⁴

Voor het bepalen van de kleur of helderheid bestaat een reproduceerbare meetmethode, die ik hier niet zal toelichten. Als het om drinkwater gaat, gelden helderheid en doorzicht als kwaliteiten en is bruin water uit den boze. Doorzicht en helderheid zijn ook in de poëzie van Ida Gerhardt positief: het slootwater waarin je de vissen en de planten kunt zien heb ik al eerder aangehaald. Toch komen ook gekleurde wateren voor, al zullen ze niet bruin zijn:

*Wat ik gezien heb op die éne dag
aan kleurend water en vervloeiend zand,* ⁵⁵

De eigenschap van water om licht te weerkaatsen levert prachtige beelden op. In fotografie en poëzie zijn ze verwerkt. Ik zal de verleiding om in dit verband Gorter te citeren weerstaan, maar de poëtische weergave van Ida Gerhardt wil ik u niet onthouden.

*De zee in reven fonkelde om de kust.
De stromen togen met het licht ten dans* ⁵⁶

Het water als letterlijke spiegel van mensen, bloemen, wolken en sterren komt bij Ida Gerhardt vaak voor:

*Vernuftige pijlers, ontrouw en verraad
dragen de brug. Gij die behaaglijk gaat
op haar plankier, buig nimmer naar het water:
gij mocht de spiegeling zien van uw gelaat!* ⁵⁷

Ik heb dit kwatrijn helemaal opgenomen vanwege de verwantschap in inhoud met het volgende kwatrijn van de beroemde Perzische dichter Omar Khayyam, in de vertaling van de zo door Ida Gerhardt bewonderde J.H. Leopold:

52 De dwaze bijen

53 Het veerhuis

54 Liefdesverklaring

55 Waddeneiland

56 Kwatrijnen in opdracht XLIV

57 Kwatrijnen in opdracht XXVI

*O wereld, die zo zeer subtiel en fijn
te duiden weet den uiterlijken schijn,
houd u daaraan; hoe zou het vol doorgronden
uw zelfgenoegzaamheid noodlottig zijn!*⁵⁸

Na al die kaatsingen en spiegelingen ga ik over tot de categorie metafysische eigenschappen.

V **Metafysische eigenschappen van water**

Bij een beschouwing over poëzie is het welhaast onmogelijk om een strikte scheiding te maken tussen de fysische en de metafysische aspecten. Dat is in het voorgaande ook niet gelukt, al heb ik wel een poging gedaan. In dit hoofdstuk, dat in zekere zin als een culminatie is te beschouwen, laten we echter al het fysieke achter ons en geven we vrij baan aan alles wat water nog meer kan zijn. Ruwweg zijn er vier niet scherp gescheiden groepen van eigenschappen:

- water als sfeerbepalend, betekenisgevend element;
- water dat door associatie beelden of herinneringen oproept;
- water als beeld, als metafoor voor bijvoorbeeld vrijheid, haat, slaap of dood;
- water als levende entiteit, die spreekt, slaapt, danst of schrijft.

WATER EN BLOEI EN LUCHT ZO VER MEN ZIET

In het voorgaande heb ik al heel wat voorbeelden gegeven waarin water voorkomt als onderdeel van het landschap. Ik zal er hier een paar aan toevoegen waarin de rol van het water sfeerbepalend is. De kracht van de poëzie ligt in het oproepen van zo'n sfeer in een paar woorden: een vredig landschap, een boot op een rivier, een dreigend onweer. Eenvoudige zinnen zijn de opmaat, maken je als het ware bereid om mee te gaan als de dichter de stap zet naar het oproepen of verwerken van gevoelens, het uitdrukken van wensen of verlangens. En daarin ligt nou juist de metafysische kracht. In het volgende korte gedicht wordt het water pas in de allerlaatste zin genoemd, als een terloopse toevoeging. Maar kijk eens hoe het ingedijkte laagland, de witte mist en de grote, grijze rivier het geheel dragen:

*Dat dit mij nog gewerd:
van mijn werk de late erkenning,
dreef in verbijstering mij
tot een tocht door dit ingedijkt laagland;
wit van mist als het was
en door twisten en zorgen geteisterd.
Ik liep en liep: tot ik kwam
waar de grote, de grijze rivier stroomt.*⁵⁹

⁵⁸ Khayyám, Soefisch 15

⁵⁹ Toen Holland antwoord gaf

Hoe gewoon de woorden over water ook zijn, door hun metafysische krachten dragen ze een heel gedicht en geven ze er een diepe betekenis aan. De zee is hierin heel krachtig. Tijdens een gewone vroege strandwandeling ontdekt Ida Gerhardt "na de vloed" Hebreeuwse letters in de ribbelige ruggen natte klei (het is de vraag of dit de juiste bodemkundige specificatie is) de woorden 'In den beginne schiep', de beginwoorden van het boek Genesis:

*Vroeg banjeren langs het strand. Terugtrekkend tij.
Nog geen vijf uur. Zie, zie! schreeuwen de meeuwen.* ⁶⁰

Als je in de put zit ("de profundis", uit de diepte), zou het zien van zwanen op het water je weer helemaal blij maken, zo stelt Ida Gerhardt zich voor:

*Hadden wij nimmer nog zwanen gezien,
zouden wij hen op het water ontwaren,
o, wij zouden van vreugde vervaren —
lachen en schreien misschien.* ⁶¹

Om verwachting uit te drukken, de verwachting van het komende voorjaar, bloeiende bloemen, heeft Ida Gerhardt maar vijf regels nodig. En water. De verwachting geldt ook haarzelf, ze wacht op het smeltende water waardoor ze zelf ook weer zal opbloeien:

*Smeltwater uit de bergen, raak mij aan:
de sterren kenteren en de nieuwe maan
voorzegt de lente. Winterlang verstoken
van u, smeltwater aan de sneeuw ontloken
wacht ik u, om in bloemen op te staan.* ⁶²

Een 'verlaat' is een schutsluis, een civieltechnisch kunstwerk van staal en beton. Bij zo'n dood kunstwerk wordt Ida Gerhardt als het ware opnieuw geboren, opgewekt door de groene bomen en het geluid van het overstromende water.

*Onder de groene bomen
daar ademt het verlaat,
het tijdeloze stromen
dat in zichzelf praat.* ⁶³

De schepen die als zeilende bloemen over een zilveren rivier varen, heb ik eerder aangehaald. Deze prachtige beelden hebben een zeer emotionele lading, een metafysische kracht, waarvan Ida Gerhardt zegt:

zalig en overgegeven

⁶⁰ Na de vloed

⁶¹ De profundis 1

⁶² Verwachting 2

⁶³ Het verlaat (biografisch IV)

*volg ik hun komen en gaan, –
tot in het hart van het leven
raakt mij hun nadering aan.* ⁶⁴

DIT IS MIJN DROOM — HET KLEINE HUIS AAN DE RIVIER

Een sterk beeld, het kleine huis aan de rivier. Hoe lang ook geleden, elke keer (in werkelijkheid of in een droom) zullen dat huisje en die rivier met de voorbijgaande schepen weer die bijzondere thuiskomst in herinnering roepen:

*Dit is mijn droom — het kleine huis aan de rivier;
het rusteloze scheren van de zwaluw gaat er
langs dak en raam; de roodborst nestelt bij de vlier.
Een schip zeilt traag voorbij; de bel luidt over 't water.* ⁶⁵

Water dat herinneringen oproept, een thema dat in het werk van Ida Gerhardt zo veel aanwezig is, dat citeren haast onbegonnen werk is. Ze is dan ook opgegroeid aan het water. Als ze in een gedicht afscheid neemt van Holland, komt de jeugd aan het water weer boven:

*Ik had u lief en leerde u verachten,
Holland. Ik groeide op onder uw stem:
het water dat als kind mij wakker riep
wanneer het stormde onder Woudrichem.* ⁶⁶

Al is het lang geleden, door het contact met opwellend water waarin ze vroeger met z'n tweeën hebben gezwommen, is bijgebleven:

*Verrukkelijke wijsheid van het spel,
hoezeer zijt gij ons beiden bijgebleven:
het water klaar, de lieve lust te leven
en 't argeloos lachen om die kleine wel.* ⁶⁷

Op 13 februari 1960 is Truus, de zuster van Ida Gerhardt, overleden. Een maand later, als ze bij de rivier de eerste tekenen van de komende lente ziet, durft ze aan haar dood terug te denken. Het water geeft haar de durf om dat te doen.

Hier, aan het water, durf ik denken aan uw dood. ⁶⁸

Overigens is de bundel *De Hovenier*, waarin dit gedicht is opgenomen, opgedragen aan de nagedachtenis van Truus. Het gedicht dat er direct op volgt gaat over de veerpont. Het

⁶⁴ Schepen

⁶⁵ Thuiskomst

⁶⁶ Afscheid van Holland

⁶⁷ De wel

⁶⁸ Komend voorjaar

roept het beeld van haar vader op (*"Hij was mijn Vader en ik was zijn kind"*), met wie ze zo vaak naar de rivier ging:

*Hier bij de vlonder en de overhaal
het stommelen van de pont op het plankier
denk ik aan hem, die met mij de rivier
zo vaak hier zocht.* ⁶⁹

De herinnering aan haar vader is sterk verbonden met water, getuige ook de volgende passage. Ze mag als jarig meisje mee met vader, die bij het gemaal de waterstanden leest in een voor haar onbegrijpelijke taal.

*Mijn vader heeft de waterlaarzen aan.
Wij samen zijn de Lekdijk afgekomen.
Ik ben voor mijn verjaardag meegenomen:
hij moest vandaag bij het gemaal langs gaan.*

*Gemaal: dat is je vader horen noemen
die vreemde woorden van een andere taal
als hij de waterstand leest van de schaal;* ⁷⁰

ALTIJD BLIJFT HET GROTE STROMEN IN MIJ OVERGAAN

De analogie tussen het stromende water en het leven, samen met die tussen de hydrologische kringloop en het zich steeds vernieuwende leven, zijn zo voor de hand liggend in het bewustzijn van de mens, dat we ze in alle kunstvormen tegenkomen. Het stromen dat in de dichter *"overgaat"* is daar een voorbeeld van. Een van de vele keren dat het water metafoor is van het leven.

*In diepten van mijzelf waar aan
anderen lang ik ben ontwend
hoor ik de zware branding gaan,
het onvervreemdbaar element
waaraan ik leef en leven moet.* ⁷¹

Bij de gedichten die op het eerste gezicht gewoon over varen gaan, is dat varen vaak ook een beeld voor leven. Eerder wees ik al op de boottocht van Maastricht naar Grave; het stroomafwaarts gaan door de sluizen zou een beeld voor het aflopende leven kunnen zijn (zie het slot: *'Als alle tranen zijn afgewist' staat er in de Openbaring*).

⁶⁹ De veerpont

⁷⁰ In memoriam patris 2

⁷¹ Voor M.

Het lange gedicht 'Het Sterreschip', waar ik al meerdere malen uit citeerde vanwege het hoge 'watergehalte' en waaraan ik de subtitel van dit artikel heb ontleend, is een levensbeschrijving die zich in en op het water afspeelt. Het begint met de geboorte aan de rivier:

*Aan de watergang geboren,
aan de grote stroom getogen,* ⁷²

en het eindigt met het verdwijnende licht van de lantaren, dat op de rivier bij het bakken afbuigt, een beeld voor het eindigen van het leven ("*heengaan in de avond*");

Die ik hier, bevrijd uiteindelijk,
al het andere ontkomen,
heb zien heengaan in de avond,
bij het bakken afgebogen. ⁷³

De overgang van leven naar dood wordt al in de Griekse oudheid voorgesteld als een oversteek over een rivier. De veerboot met Charon als stuurman brengt de zielen van de overledenen over de rivier de Styx naar de overzijde:

*Veerman, mag ik overvaren?
Veerman Dood, ik ben gereed.* ⁷⁴

Ida Gerhardt zet deze thematiek door, met als variant van de overzijde het begrip 'overzee' of 'overwal' ("*en de echo telkens van de overwal*") ⁷⁵. Daar, aan de overzijde, zijn de vreemden, van overzee komt "*de vreemdgetaalde schare.*" ⁷⁶ Dat alles van overzee vreemd, ja zelfs vijandig kan zijn, vinden we ook al bij Pascal: "*Pourquoi me tuez-vous? — Eh quoi? Ne demeurez-vous pas de l'autre côté de l'eau? Mon ami, si vous demeuriez de ce côté, je serais un assassin et cela serait injuste de vous tuer de la sorte; mais puisque vous demeurez de l'autre côté, je suis un brave, et cela est juste.*" ⁷⁷

Aan de overzijde zijn ook de overledenen, zoals haar vader "*die met het grote veer is meegegaan*" ⁷⁸. Bij de begrafenis van M. Nijhoff schrijft ze: "*Hij is reeds aan de overzijde*" ⁷⁹. De overledenen kunnen verschijnen aan de levenden ("*Ik wacht u, Vader van de overwal*") ⁸⁰. Op haar vader wacht Ida Gerhardt, op haar moeder niet. Angstaanjagend wordt het wanneer ze door haar moeder wordt bezocht:

Wat staat gij naast mijn bed, Moeder van gene zijde?

⁷² Het Sterreschip

⁷³ Het Sterreschip

⁷⁴ Alcyonisch

⁷⁵ Aan het water

⁷⁶ In rood en zwart

⁷⁷ Pensées, 293

⁷⁸ De veerpont

⁷⁹ Begrafenis M. Nijhoff

⁸⁰ Onder vreemden

*Wat doet gij in mijn kamer, in de zwarte nacht?*⁸¹

Om bij de gestorvenen te komen, moeten de levenden een lange, moeilijke tocht over water maken, die synoniem is voor het leven:

*Zevenmaal over de zeeën te gaan —
Zevenmaal, om met zijn tweeën te staan.*⁸²

We realiseren ons dat regen en onweer ook worden geassocieerd met de dood, vanwege hun bedreigende karakter is dat niet zo verwonderlijk. In het volgende fragment staat 'thuiskomen' dan ook voor 'sterven'. Denk er ook aan dat 'on-weer' letterlijk 'slecht weer' betekent.

*Met stralend weer gegaan,
met regen thuis gekomen,*⁸³

Het verschil tussen dood en slapen is in metafysische zin niet zo groot. De dichter Bloem brengt dit verschil onder woorden als "*hoe zeer veel stiller dood dan slapen is*", Ida Gerhardt maakt de vergelijking als volgt:

*— de slaap heeft, als het water, vele lagen —*⁸⁴

Dat water ook tussen levenden scheiding kan maken, wordt al bezongen in oude liederen als het overbekende Twee coninckskinderen, die niet bij elkaar konden komen omdat het water veel te diep was. Bij Ida Gerhardt is het kind door de diepe zee gescheiden van zijn vader:

*Het speelt het liefste ver weg op het strand,
het kind dat nooit zijn eigen vader ziet,
die overzee is in dat andere land.*⁸⁵

Elders spreekt ze over "*het onbereikbaar land ginds aan de overzijde*".⁸⁶ De scheiding wordt echter opgeheven als de wateren droogvallen, zoals met de Schelfzee gebeurde toen Mozes zijn staf er over uitstreckte. De dreiging die het water van nature heeft, wordt opgeheven.

*Toen Pharao het volk verbood te gaan,
deelde een staf de wateren, en de stroom
hield in. Droogvoets bereikten zij de zoom,
het oeverriet der Schelfzee. — Zó ving aan
de uittocht.*

⁸¹ Tristis imago

⁸² De gestorvene 2

⁸³ Het hemels welkom

⁸⁴ Herfst aan de Schelde

⁸⁵ Onder vreemden

⁸⁶ Het andere land

*Telken nanacht in de droom
zie ik de wateren omgebogen staan.* ⁸⁷

Die laatste twee regels heb ik er aan toegevoegd omdat daar juist de metafoor in voorkomt. De dichter droomt van een veilige uittocht naar het beloofde land, tussen "waterwand en waterwand", begeleid door trekvogels, "een strook van ruisen en een reppend slaan van vogelwieken".

Dat de zee je een gevoel van eenzaamheid kan bezorgen, kunnen we ons buiten het vakantie seizoen goed voorstellen. De "bittere branding" is voor Ida Gerhardt een metafoor voor die eenzaamheid. Bij de Waal ervaart ze vervreemding en heel vaak staat water voor bedreiging en onheil (we zagen het al bij de Schelfzee). De verdrinking bij Grave noemde ik reeds, evenals het gore grachtenwater dat "met trage haat en lust bevracht" is. Het dichtst bij ons staat wellicht het beeld van de ramp van de watersnood:

*De springvloed sloeg haar en sloeg mij in dat jaar
van de watersnood, van de watersnood;
dat jaar dat zij mij heeft gedragen.* ⁸⁸

Zoals water onder de vloeistoffen een aparte plaats inneemt, zo ook onder de metaforen. Lijnrecht tegenover dood en dreiging staat het tevens voor geluk en schoonheid, verbeeld door ruisende regen, het frisse water van de springbron of de koele stromen langs de 'green pastures'.

Ter afsluiting van deze paragraaf een paar woorden over het water als beeld voor dichten. De krachten van de branding worden vergeleken met de krachten die het vers doen ontstaan:

*Machtig in rijmen en rand,
hoor! stem en branding gaan aan:
werking van trek en van tij.
Diep in de kern van het vers
scheurt het zich naakt van mij vrij.* ⁸⁹

De verzen van collega-dichter Vasalis zijn volgens Ida Gerhardt ontstaan uit natte oerleem, het leem van de eerste mens Adam.

*Soms naderen zij mij als nevelen,
damp van de waterwoestijnen
des aanvangs. Het raam van mijn kamer
wordt wit; er is mist aan mijn haren.* ⁹⁰

⁸⁷ Uittocht
⁸⁸ Het noodweer
⁸⁹ Voltooiing
⁹⁰ Voor M. Vasalis

Het woord 'waterwoestijnen' lijkt een contradictie. Wij zouden denken aan ernstige gevolgen van verdroging, maar ik denk dat de woestijnen in dit geval slaan op de uitgestrektheid van de watervlakte, waarbij "des aanvangs" duidt op de schepping, toen de aarde met water bedekt was.

HET WOORD DAT MIJ BEVRIJDT, EN LEVEND IS ALS WATER

Water leeft en zoals je van een levende mag verwachten, heeft het veel kenmerken met ons mensen gemeen. In de poëzie van Ida Gerhardt maakt het water niet alleen geluid (daar heb ik het al over gehad), nee, het spreekt, zingt, danst en schrijft. Maar er is meer: het water geeft ook raad, troost en genezing (en dan niet alleen in de vorm van geneeskrachtige bronnen). Het houdt zijn adem in, zwijgt en voorspelt de toekomst.

Om te beginnen: het levende water, levend omdat het in beweging is:

*Het landschap had ons opgenomen
de dag heeft helder ons behoord;
de open hemel, 't gras, de bomen,
een levend water* ⁹¹

Dat het prettig is om als levend mens in levend water te zwemmen, heb ik al eerder aangehaald. Maar de levende rivieren, die wij tegenwoordig als een nieuw begrip in het waterbeheer introduceren, zijn al bij Ida Gerhardt bekend:

*Door storm ontworpen, in der wateren tucht,
eeuwen beschreven door der volken vlucht,
Gij trots domein der levende rivieren, -
bid om de geest, die u opnieuw bevrucht!* ⁹²

Logisch dat levend water ook beschikt over spraakorganen. Maar lang niet altijd brengen die verstaanbare spraak voort. Soms prevelt het water heel zacht, een andere keer praat een beek in zichzelf of houdt ze zelfs haar adem in. Maar zelfs als het water praat, babbelt of lacht, dan nog is de betekenis niet altijd helder:

*Het water praatte deze nacht
om huis.
Rondom de vlonder
was babbelen en lachen zacht
- een donk're spot daaronder,* ⁹³

⁹¹ Wandeling in Vlaanderen

⁹² Kwatrijnen in opdracht XLVII

⁹³ Samenzwering

Toch is het de moeite waard om met het water in overleg te treden, bij het water te rade te gaan, om te begrijpen wat het wil zeggen. Want het water heeft vaak een boodschap en er is een kinderlijke onbevangenheid voor nodig om die te verstaan.

*Toen ge nog een kind was wist ge,
met het water stil te rade,
wat dit is: in den beginne.* ⁹⁴

Het volgende citaat gaat over de wichelroedeloper: het beraad verloopt niet via telefoon of Internet, maar via de wichelroede (*“de gevorkte tak, die in mijn hand begint te beven”*).

*Het siddert in mijn vingertoppen
wat nadert in verholen staat;
tot in mijn hartekamers gaat
de donkere toon, het manend kloppen:
het water houdt met mij beraad.* ⁹⁵

Het praten van water en wind is dus niet altijd verstaanbaar, maar de dichter luistert aandachtig om de boodschap die er achter zit te verstaan. Zo is ze jaloers op *“een helogig vogelpaar, koersend op de Dioscuren”*. Die vogels *“zien wat niemand ooit aanschouwde, gaan waar niemand is gegaan”* en kunnen *“Wat de zeewind meldt verstaan.”* ⁹⁶

Maar weinigen zullen de troost van het water ervaren als ze de kraan opendraaien. Voor troost moet je bij levend water zijn, bijvoorbeeld bij de regen:

*verlangt naar storm, en in de blinde nacht
hoopt op de troost van regen aan het raam.* ⁹⁷

Of bij het levende water van de levende rivier, die alle vragen beantwoordt, in wier stroom de zingeving geschreven staat en die de opstandige mens zijn klein verdriet doet vergeten. Voorwaarde om dat te ervaren is, dat je trouw blijft aan de rivier.

*Want wie u trouw blijft, weet hoezeer geneest
het peinzen, dat bij u te rade gaat, -
en zoekt en buigt zich over, tot hij leest
de zin, die in uw stroom geschreven staat.* ⁹⁸

⁹⁴ Het Sterreschip

⁹⁵ The diviner

⁹⁶ Jongensvriendschap

⁹⁷ Bij dag en nacht

⁹⁸ Troost der rivier

VI Levend water, levende taal

Leven is bewegen en omgekeerd. “Notre nature est dans le mouvement: le repos entier est la mort”, schreef Pascal in zijn *Pensées*⁹⁹. Zo levend en beweeglijk als het water, is de taal van Ida Gerhardt. Het past helaas niet binnen het thema ‘water’ om over taal uit te weiden. Maar of ze nu over water schrijft of over wat anders, steeds zijn er weer nieuwe beelden en vernieuwende vondsten. Zodat je als lezer ervaart

*dat steile steigeren van de taal,
dat als het steigeren van een paard
bijtijden door de verzen vaart.*¹⁰⁰

Het schrijven heeft ze als een moeilijke opdracht ervaren. De taal kon in haar aarden en daarom moest ze aan die opdracht gehoor geven. Zij heeft syllaben wakker gemaakt en daar zijn mooie gedichten uit gegroeid. Vele tientallen nieuwe woorden heeft zij het licht doen zien en de meeste hebben betrekking op water. Bijzondere bijvoeglijke naamwoorden als ‘waterzware’, ‘omstrookt’ en ‘omvlaagd’, zelfstandige naamwoorden als ‘regensperen’, ‘brandingsslagen’, ‘schuimstreep’ en ‘wieling’. Maar heel vaak gebruikt ze de combinatie van een tegenwoordig of voltooid deelwoord met een voorvoegsel.

donkervlietend..... van een rivier
waterbevracht, regengeladen van een wolk
golfbesprongen, windomwaaid van een eiland
witgebaard, vreemdgetaald van mensen
brandingomvlaagd..... van dagen
zeedoorwaaid van geuren
overfonkeld van een gezicht met druppels
zoutfonkelend van kleiribbels aan het strand

Ik heb uitgebreid uit het werk van Ida Gerhardt geciteerd. Te uitgebreid, denk ik nu. Want citaten doen geen recht aan haar werk. Ik hoop alleen dat ze interessant genoeg waren om naar de originelen, de echte bron, te grijpen en die te lezen, te herlezen en weer opnieuw te lezen...

Tot slot de conclusies en aanbevelingen voor nader onderzoek. Voor mij is Ida Gerhardt een groot dichter over water, die ik alleen maar sterk ter lezing kan aanbevelen. Aan iedereen die beroepshalve of anderszins met water of poëzie te maken heeft.

Literatuur

Bloem, J.C. (1991) Verzamelde gedichten; 10e druk, Athenaeum, Polak & Van Gennep, Amsterdam.

⁹⁹ *Pensées* 129

¹⁰⁰ Brief van overzee

Gerhardt, Ida (1995) Verzamelde gedichten; 6e druk, Athenaeum, Polak & Van Gennep, Amsterdam.

Hensen, Herwig (1965) Naar het einde toe versmalt de weg; De Ceder/Meulenhoff, Amsterdam.

Khayyám, Omar (1979) De Rubáiyát van Omar Khayyám en andere kwatrijnen; vertaald door J.H. Leopold; Thomas & Eras, 's-Gravenhage.

Nijhoff, M. (1995) Verzamelde gedichten; Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam.

Pascal, Blaise (1972) Pensées; Le Livre de Poche 6, Librairie Générale Française, Paris.

(Van de vele vertalingen noem ik alleen die van Frank de Graaff, die in 1997 verschenen is bij Boom in Amsterdam.)